

تحلیل انتقادی کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی در ایران

دکتر حمید عبداللهیان*

دکتر تقی آزاد ارمکی**

چکیده

در این مقاله، آموزش کتب مبانی جامعه‌شناسی از منظر معرفت‌شناسی علوم اجتماعی در ایران، در دوره ۱۳۷۷ تا پایان سال ۱۳۹۴ مورد مطالعه طولی^(۱) قرار گرفته است. این مقاله سعی دارد کتب جامعه‌شناسی را از منظر تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر ساختارهای اجتماعی مورد تحلیل انتقادی قرار بدهد. به لحاظ نظری، از رویکرد ضرورت شیفت پارادایمی استفاده می‌شود چرا که این کتب کماکان به نیازهای رشته، پاسخ نمی‌دهند. به لحاظ روش‌شناسی نیز به این نکته اشاره می‌شود که به لحاظ تاریخی کتب مبانی جامعه‌شناسی پس از شکل‌گیری این علم، در چهار دوره متفاوت منتشر شده‌اند. بنابراین، تحلیل ما از این کتابها به عنوان واحد تحلیل نیز بر اساس این دوره‌ها استوار است. همچنین، نوعی تحلیل محتوای مضمونی و تحلیل روایی از کتابها ارائه خواهد شد. به عبارت دیگر، مضامین و شیوه روایی کتب مبانی به عنوان واحدهای مشاهده انتخاب شده‌اند. برخی نتایج نشان می‌دهند که با مقایسه تولیدات حوزه مبانی جامعه‌شناسی در طول ۱۷ سال، می‌توان گفت که نوعی گسست معرفت‌شناسانه بین آموزش جامعه‌شناسی در ایران و کشورهای دیگر دیده می‌شود. این کتب قابل مقایسه با ضرورت‌های اجتماعی در ایران نیستند. به نظر ما بخشی از این نقص معرفتی را باید در مبانی آموزش جامعه‌شناسی یعنی در کتب مبانی جامعه‌شناسی جستجو کرد. شاهد این ادعا بازتولید مطالب قدیمی است که هنوز در سال ۱۳۹۴ در کتب مبانی دیده می‌شود.

واژگان کلیدی

نقد، کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی، تحلیل مضمونی، گسست معرفت‌شناسانه، بازنگری.

---

* استاد گروه ارتباطات دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران (habdolah@ut.ac.ir)

** استاد گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران (tazad@ut.ac.ir)

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۲/۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۲/۱۰

مقدمه

با گسترش فضای مجازی و شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی تعریفی که در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ از جامعه ارائه می‌شد، اکنون دیگر تغییر کرده است. بنابراین سعی می‌کنیم تحلیل انتقادی بر کتاب‌های جامعه‌شناسی را از نظر تأثیر شبکه‌های اجتماعی نیز ارزیابی کنیم. بدین منظور ساختار مقاله را ابتدا بر طرح مسئله استوار کرده ایم و در بحث نظری برای این مسئله ابتدا به راه حل نظری و سپس با طرح روش‌شناسی به مطالعه طولی و مضمونی از کتاب‌های مبانی و تحلیل داده‌ها و ارائه راه حل تجربی می‌پردازیم.

طرح مسئله

ابتدا باید مشخص شود که منظور از کتاب‌های جامعه‌شناسی مجموعه کتاب‌هایی است که در زمینه اصول جامعه‌شناسی به نگارش درآمده است. به عبارت دیگر، کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی آثاری را شامل می‌شود که با عناوینی همچون «مبانی جامعه‌شناسی»، «مقدمات جامعه‌شناسی»، «اصول و مبانی جامعه‌شناسی»، «جامعه‌شناسی عمومی» و «جامعه‌شناسی» به چاپ رسیده‌اند. در عرف جامعه‌شناسی ایران نیز کتاب‌هایی که به حوزه‌های تخصصی جامعه‌شناسی مربوط نمی‌شوند، معمولاً در زمره کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی قرار می‌گیرند.

در ارزیابی کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی چند پرسش مطرح است؛ از جمله اینکه چه انتظاری باید از این کتاب‌ها در مقایسه با کتاب‌های منتشر شده در حوزه‌های تخصصی جامعه‌شناسی و کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی منتشر شده در دیگر زبان‌های خارجی داشت؟ آیا این کتاب‌ها باید به معرفی کلیه مباحث جامعه‌شناسی در چهارچوب ضرورت‌های آموزشی بپردازند؟ یا اصولاً باید هدف دیگری از جمله پی‌ریزی رویکرد جامعه‌شناختی دانشجویان - به ویژه با تأکید بر تحولات جامعه ایران و مقایسه با دیگر جوامع - را دنبال کنند؟ این پرسش‌ها و ابهامات را می‌توان با پرسش دیگری مطرح کرد و آن اینکه حداقل و حداکثر انتظارات از این کتاب‌ها چیست؟

انتظار می‌رود این کتاب‌ها تعاریف جدیدی از «جامعه» در ذهن دانش‌آموختگان این رشته نهادینه کنند. مشاهدات نشان می‌دهد که هنوز در سال ۱۳۹۴ فهم از جامعه و تعریف آن و نیز فهم از جامعه‌شناسی مبتنی بر تعاریفی است که بیشتر در سال‌های دهه ۱۳۴۰ شمسی (۱۹۶۰م) رایج بوده است. در این پژوهش این مسئله را با رجوع به کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی و اکاوی خواهیم کرد و راه‌حلی نظری و تبیین تجربی خواهیم یافت.

مشکل دیدمانی (پارادایمیک) به وجود آمده این است که جهان اجتماعی چه از نظر اقتضائات توسعه‌ای قبل از ۱۹۸۰ میلادی و چه از نظر اقتضائات بیرون از جهان اجتماعی، نظیر پیدایش اینترنت و گوشی‌های هوشمند و جهانی شدن و تغییر در تعریف جامعه، هویت و نظایر آن، دستخوش تحولات شگرفی شده است؛ اما تغییر مشهودی در آموزش کتاب‌های مبانی در ایران دیده نمی‌شود. البته کتاب‌هایی که ترجمه شده‌اند به این موضوع مهم پرداخته‌اند؛ اما منظور ما بیشتر آن است که با وجود گذشت بیش از پنجاه سال از آموزش علوم اجتماعی در ایران، هنوز هم به رویه آموزشی پنجاه سال پیش اتکا می‌شود. در ادامه بحث نشان خواهیم داد که از سال ۱۳۵۰ تا به امروز هنوز هم فهرستی از کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی وجود دارد که تنها دو کتاب ترجمه شده به بحث‌های جدید پرداخته‌اند و بیشتر کتاب‌هایی که در این فهرست دیده می‌شوند، همان آثار قدیمی‌اند. به اعتقاد نگارندگان بخشی از تحولات کُند در علوم اجتماعی به همین مسئله معرفتی و پارادایمی برمی‌گردد.

ملاحظات نظری

بر اساس آنچه در طرح مسئله آمد، از جنبه نظری در حیطه آموزش علوم اجتماعی در ایران مشکل پارادایمیک وجود دارد که باید به درستی تبیین و از نظر تجربی مستند شود. به عبارت دیگر، اگر همچون کوهن (Kuhn, 1970) و به لحاظ نظری بپذیریم که پیشرفت علم مرهون تغییر جهت یا شیفت پارادایم‌هاست و اگر بپذیریم که مبنای چنین شیفتی در جامعه‌شناسی باید بر تحول تعاریف مقدماتی نسبت به دهه ۱۳۴۰ (۱۹۶۰م) استوار باشد، در این صورت علت نظری چنین کمبودی را باید در کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی جست‌وجو کرد. البته این کتاب‌ها نتوانسته‌اند شیفت پارادایمی را در معرفت‌شناسی علم اجتماعی در ایران انجام دهند و نوعی گسست معرفت‌شناسانه در فهم از جامعه‌شناسی در ایران دیده می‌شود. منظور از گسست معرفت‌شناسانه این است که علم جامعه‌شناسی در ایران با مبانی دینامیک علم به معنای عام آن یا تحریک در تولید مفاهیم علم عام، فاصله یافته است. مشاهدات اتنوگرافیک ما در کشورهای اروپایی و آمریکایی، که در تابستان ۱۳۹۴ انجام شد، همین برداشت ما را تأیید می‌کنند. اگر مبنای تحلیل نظری این باشد، پس باید از نظر روش تجربی که در ادامه آن را توضیح می‌دهیم، مصادیقی برای این گسست و ناکارآمدی و فقدان شیفت پارادایمیک در کتاب‌های مبانی ارائه دهیم.

ملاحظات روش‌شناسانه

قبل از اینکه به بحث معرفت‌شناسی دانش اجتماعی در ایران و به ارزیابی کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی پردازیم، لازم است روش‌شناسی این مطالعه را نیز در قالب بحث درباره‌ی حداقل و حداکثر معیارهایی مشخص کنیم که کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی باید از آن‌ها پیروی کنند. تحلیل طولی - مقایسه‌ای این معیارها با آنچه در کتب مبانی موجود است، فقدان شیفت پارادایمیک و گسست معرفت‌شناسانه‌ای را که در بخش نظری اشاره کردیم، بهتر نشان خواهد داد.

با توجه به اینکه از نظر تاریخی کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی پس از شکل‌گیری این علم در چهار دوره‌ی متفاوت با ایدئال‌های متفاوتی منتشر شده‌اند، بنابراین تحلیل از این کتاب‌ها بر اساس ضرورت‌های این دوره‌ها استوار است که نوعی تحلیل محتوای مضمونی و تحلیل روایی به‌شمار می‌آید. به عبارت دیگر، واحد تحلیل ما کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی است؛ اما واحدهای مشاهده‌ی ما مضامینی است که در این کتاب‌ها درباره‌ی جامعه به کار برده شده یا نشده و نیز اصول روایی است که این کتاب‌ها برای انتقال دانش اجتماعی به کار برده‌اند.

دوره‌ی اول (دهه‌ی ۱۹۵۰-۱۹۶۰م) بیشتر به تألیف کتاب‌هایی معطوف بوده است که شیوه‌ی شکل‌گیری علم جامعه‌شناسی را توضیح می‌دادند. کتاب‌های دوره‌ی دوم (اواخر دهه‌ی ۱۹۷۰ میلادی) بیشتر در جهت ارائه‌ی کلیت یا اصول عمده‌ی مؤثر در قوام علم جامعه‌شناسی همچون تاریخ، مفاهیم، روش‌ها و تجربه‌های جامعه‌شناسی تنظیم شده بود. در این دوره، در پی تحولاتی عمده نظیر شکل‌گیری جنبش‌های اجتماعی به‌جای انقلاب‌ها و طرح مشکلات و مسائل اجتماعی - که در جهان غرب رخ داده بود - جامعه‌شناسان سعی کردند که به ارزیابی و تبیین این مشکلات پردازند. با وجود اینکه کار پژوهشی و نظری بر روی حوزه‌ی مشکلات اجتماعی در اروپا و آمریکا از این دهه به بعد رشد جدی یافت؛ تقریباً در همه‌ی کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی، در همان ابتدای دهه‌ی ۱۹۷۰، به شکلی سعی شد مسائل و مشکلات اجتماعی مطرح شوند. از اینجاست که مرحله‌ی سوم تنظیم و تألیف کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی شروع شد و تا سال‌های ۱۳۸۰ ادامه داشت. کتاب‌های این دوره دارای چند ویژگی عمده بوده‌اند:

۱. مسئله - محور بودند و همچنان رویکرد سنتی اثبات‌گرایی (پوزیتیویستی) به علم را بازتاب می‌دادند. کراسبی (Crosby, 1997) این سنت را مبتنی بر دو اصل می‌داند: الف) همه‌ی امور جهان ولو گرایش‌های انسان‌ها را می‌توان اندازه‌گیری کرد و ب) همه‌ی این

امور را می‌توان به شکل تصویر به‌نمایش درآورد.

۲. بیشتر سعی داشتند تا ضمن بحث و نظر، میزان تأثیر نظریه‌ها و روش‌ها را معلوم کنند.

۳. در این کتاب‌ها از شواهد و مثال‌ها برای انتقال مفاهیم و معنای مباحث، به‌عنوان یک اصل اساسی، استفاده می‌شد.

۴. شیوه بیان مطالب در آن‌ها بیشتر روایت‌گونه و به شکل داستان بوده است. این در حالی است که کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی در دوره‌های پیشین، از شیوه نقل جدی و منطقی و علمی - کلاسیک مطالب پیروی می‌کردند.

سرانجام باید به دوره چهارم تولید کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی اشاره کرد که از سال‌های ۱۳۸۰ (۲۰۰۱م) شروع شد و تاکنون (۱۳۹۴ش/۲۰۱۵-۲۰۱۶م) همچنان ادامه دارد. ویژگی مهم این دوره، جهانی شدن ارتباطات انسانی و شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی آنلاین است (Kadushin, 2012). کادوشین، جامعه‌شناس برجسته حوزه شبکه‌های اجتماعی، مسئله شبکه‌های اجتماعی را آنقدر بااهمیت می‌داند که معتقد است اکنون باید بیشتر کارهای پژوهشی را به آن اختصاص داد. وی نشان می‌دهد که تنها در سال ۲۰۰۸ نزدیک به ۱۲۶۹ مقاله در این باره نوشته شده است (Kadushin, 2012: 9). از این جهت باید توجه داشت که کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی در این دوره رفته‌رفته بر مفاهیم جدیدی از جمله تغییر در تعریف جامعه، هویت و کنش‌های اجتماعی فراجغرافیایی و جامعه شبکه‌ای تأکید می‌کنند و کادوشین هم به آن‌ها اشاره دارد (Kadushin, 2012). در ادامه، همین روش را به کار می‌بریم تا به شکل انتقادی به تحلیل تجربی و مصداقی کتاب‌های مبانی در ایران پردازیم.

تحلیل مضمونی و روایی محتوای کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی از ۱۳۴۰ تا

۱۳۹۴

با توضیحی که ارائه شد، در این قسمت به ارزیابی این کتاب‌ها می‌پردازیم. معیارهای اصلی که در این ارزیابی مضمونی مورد نظر هستند، به پرسش‌هایی معطوف‌اند، از جمله: چه روایتی در کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی وجود دارد؟ بر روی چه عناصری و چگونه تأکید شده است؟ به چه میزان، مباحث اساسی جامعه‌شناسی را پوشش داده است؟ آیا توجه این کتاب‌ها به ارائه تعریف جامعه‌شناسی معطوف است یا اینکه با ارائه مثال‌ها و شواهد قصد آن آموزش شیوه‌های تبیین جامعه‌شناختی مورد نظر است؟ آیا همچنان تعریف سنتی از

جامعه ارائه می‌دهد یا ویژگی‌های بومی و تغییرات فضای مجازی را در نظر می‌گیرد؟ فکر می‌کنیم بخشی از پاسخ به این پرسش‌ها را می‌توان با بیان حداقل و حداکثر انتظارات از کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی فراهم آورد. برای پاسخ به این پرسش‌ها حداقل‌ها و حداکثرهای کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی منتشر شده در ایران را از نظر روش‌شناسی پیگیری می‌کنیم.

۱. حداقل انتظارات

الف) هدف کلی نشر کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی از ابتدا این بوده است که منابعی در جامعه‌شناسی تهیه شوند که سیمای عمومی و درست علم جامعه‌شناسی به مخاطبان جدید معرفی شود. به نظر نگارندگان این یکی از حداقل انتظاری است که باید در نگارش کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی رعایت شود یا باید رعایت می‌شد؛ لذا معرفی مفاهیم، نظریه‌ها و روش‌های تحقیق برای دانشجویان سال‌های اول و دوم این رشته ضروری می‌نماید.

همچنین باید این نکته‌ها را افزود که حداقل انتظار لازم از یک کتاب مبانی جامعه‌شناسی این است که دانشجویان این درس را با ماده و موضوع جامعه‌شناسی آشنا کند، روش کار جامعه‌شناسان را در تحقیق و ارزیابی جامعه‌شناسان، چهارچوب مطالعات گذشته و چشم‌انداز فعالیت‌هایی را بنمایاند که دانشجویان جامعه‌شناسی در آینده با آن سروکار پیدا خواهند کرد؛ به گونه‌ای که وقتی آن را خوانند و بسند، بتوانند به این پرسش‌ها پاسخ دهند: جامعه‌شناسی چیست؟ جامعه‌شناس چه می‌کند؟ (نیک‌گهر، ۱۳۶۹: پیشگفتار).^(۲)

ب) دومین انتظار حداقلی را می‌توان اختصار و روانی در تنظیم کتاب و سهولت در فهم مباحث در نظر گرفت. در این صورت می‌توان به چند کتاب در این زمینه اشاره کرد: کتاب *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی* (روسک و وارن، ۱۳۵۰) که ترجمه شده است و دیگری کتاب *مبانی جامعه‌شناسی* (نیک‌گهر، ۱۳۶۹، ۱۳۷۳ و ۱۳۸۷) که ترکیبی از تألیف و ترجمه^(۳) است و پس از انقلاب به چاپ رسیده و آخرین چاپ آن مربوط به سال ۱۳۸۷ است. این دو کتاب، از نظر محتوا و شیوه‌ارائه مطالب از جمله بهترین کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی در دهه‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰ هستند. مؤلف و مترجم کتاب *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی* هر دو اشاره دارند که این کتاب با رعایت شیوه‌های متفاوت تلخیص و روان‌نویسی به نگارش درآمده است (روسک و وارن، ۱۳۵۰: مقدمه).

نگارش یک کتاب مرجع که حاوی اصول اساسی جامعه‌شناسی باشد. در این مورد، کوشیده‌ایم که کتاب مختصر، لیکن حتی الامکان سودمند و جامع باشد؛ از این جهت، از ذکر مثال‌های پر طول و تفصیل، حواشی، نمودارها، و جداول متعدد خودداری کرده‌ایم. مختصر آنکه، کوشیده‌ایم برای دانشجویان رشته جامعه‌شناسی و کسانی که طالب علم در این زمینه هستند، کتابی که به‌سهولت قابل مراجعه و استفاده باشد، تألیف کنیم. بهروز نبوی و احمد کریمی، مترجمان کتاب *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی* (روسک و وارن، ۱۳۵۰: پیشگفتار) نیز به اهمیت کتاب و میزان سودمندی آن اشاره کرده‌اند: این کتاب از بین معروف‌ترین کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی در دانشگاه‌های امریکا، بدان جهت انتخاب شد که در عین اختصار، جامع‌ترین کتابی است که دانشجویان را با اصول و مبانی جامعه‌شناسی و بنیان‌گذاران این دانش بالنسبه جدید، آشنا می‌سازد. تصور می‌رود که دانشجویان علاقه‌مند به این رشته، با مطالعه کتاب حاضر بتوانند اطلاعات کافی را در قلمرو جامعه‌شناسی عمومی به‌دست آورند.

این دو کتاب در مقایسه با دیگر کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی به فارسی روان‌تری به نگارش درآمده است، به‌گونه‌ای که هر دانشجویی با هر پیش‌زمینه‌ای امکان فهم مطلب را پیدا می‌کند. این امر به‌خصوص در مقایسه با کتاب‌هایی نظیر *جامعه‌شناسی* (باتومور، ۱۳۵۵) و *اصول و مبانی جامعه‌شناسی* (طیبی، ۱۳۵۴) و *درآمدی بر جامعه‌شناسی اسلامی* (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۳) روشن‌تر می‌شود. ممکن است سهولت در ارائه مطالب را به دقت و حساسیت مترجمان در روان‌نویسی کتاب *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی* (روسک و وارن، ۱۳۵۰) مربوط دانست، اما آنان مطالب اصلی کتاب را نیز به شکلی روان و شیوا بیان کرده‌اند. وقتی از روان‌نویسی سخن به میان می‌آید، منظور ساده‌انگاری نیست:

مشکل نخستین به انتظارات ما از کتاب *مقدماتی* برمی‌گردد که معمولاً تصور می‌کنیم که کتاب مقدمات با ساده بودن مترادف است. در حالی که چنین انتظاری نارواست. ضرورت وفادارماندن به اصول روش‌شناسی در هر علم - که بدون آن شناخت، انسجام و کارایی‌اش را از دست می‌دهد - خواهی‌نخواهی انضباطی را در بیان مطالب تحمیل می‌کند. این انضباط در تفکر و در بیان، اگر هم مثل هر دارویی به ذائقه خوش نیاید، هرآینه عافیت‌بخش است و باید به آن تن داد. انتخاب دیگری نداریم: یا انضباط فکری و علم، یا شلختگی و داد و ستد رایگان لفظی (نیک‌گهر، ۱۳۷۳: ۱۴). بیشتر کتاب‌های موجود به دومین انتظار دست یافته‌اند.

ج) اختصار به جای تفصیل و توضیحات بسیار سومین انتظاری است که از کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی می‌رود. دو کتابی که ذکر آن‌ها گذشت، این ویژگی را دارند. مؤلفان این کتاب‌ها درصدد نبودند تا دانشجوی تازه‌وارد شده به عرصه جامعه‌شناسی را درگیر انبوهی از مفاهیم و اصطلاحات کنند. آنان در هر بحثی کوشیدند تا با ارائه یک تعریف، تکلیف دانشجو را در بدو ورود به بحث معلوم کنند تا امکان پیگیری مباحث آتی برای وی فراهم شود. به عبارت دیگر، آنان تنها یک راهنما را برای بحث‌های آینده دانشجو فراهم کرده‌اند. برای مثال، در نخستین صفحات کتاب تعریفی از جامعه مطرح کرده‌اند که در کل کتاب فقط یک بند به آن اختصاص یافته است:

جامعه‌شناسی عبارت است از مطالعه انسان‌ها در روابط گروهی و اجتماعی خود. بدین ترتیب، جامعه‌شناسی به ارزیابی کنش متقابل بین گروه‌های انسانی و درون آن‌ها می‌پردازد. این گروه‌ها ممکن است کوچک باشند، مانند دو نفر که سر کوزه با یکدیگر صحبت می‌کنند، یا بزرگ، مانند انبوه تماشاگران یک مسابقه ورزشی یا اهالی یک کشور. جامعه‌شناسی، مثل دیگر علوم، سعی می‌کند موضوع بحث خود را توصیف کند و هم‌شکلی وقایع اجتماعی را بازنماید (روسک و وارن، ۱۳۵۰: ۱).

شبه همین تعبیر را می‌توان در کتاب *مبانی جامعه‌شناسی و معرفتی تحقیقات کلاسیک جامعه‌شناسی* دید که نشان می‌دهد هنوز هم همین رویکرد در تدوین برخی کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی، به خصوص در ایران رایج است (نیک‌گهر، ۱۳۷۳: ۱۷).

د) ارائه سیمای درست و واقعی از جامعه‌شناسی چهارمین انتظاری است که کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی باید برآورده کنند. در این نوع کتاب‌ها سعی مؤلفان بر این است تا سیمای کلی و واقعی علم جامعه‌شناسی را ارائه کنند. مؤلفان این کتاب‌ها سعی دارند به جای تأکید بر یکی از مباحث، انواع مفاهیم جامعه‌شناسی، سازمان‌های اجتماعی، روندهای مربوط به شکل‌گیری‌های اجتماعی، انواع گروه‌ها و اجتماعات انسانی، روش‌ها و نظریه‌های جامعه‌شناسی را مطرح کنند.

کتاب‌های بسیاری با عنوان مبانی جامعه‌شناسی ترجمه شده است که با در نظر گرفتن حداقل انتظارات، هر یک اشکال‌ها و ایرادهایی دارد که به اعتقاد ما اشکالاتی در نظم معرفتی آموزش جامعه‌شناسی ایجاد می‌کند. برای مثال کتاب *مبانی جامعه‌شناسی* (مندراس و گوروچ، ۱۳۴۹) ضمن اینکه مطالب خود را به شیوه‌ای روان مطرح می‌کند، به جای یک کتاب مبانی جامعه‌شناسی به سرعت به کتاب نظریه‌های جامعه‌شناسی تبدیل می‌شود. این کتاب قبل از ارائه کلیات رشته جامعه‌شناسی، به ارزیابی نظری مباحث جامعه‌شناسی می‌پردازد و نیز به فصل‌ها و مباحث رایج در کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی از قبیل موضوع

جامعه‌شناسی، گروه، موقعیت، انتظام اجتماعی، سیستم خویشاوندی، خانواده، طبقات، سازمان، و معرفی جامعه‌شناسان توجه دارد؛ اما در بیشتر مباحث می‌کوشد با استدلال جامعه‌شناختی و نظری به ارائه مطالب پردازد. برای مثال، در نخستین عبارات کتاب وقتی مؤلفان از تعریف جامعه‌شناسی سخن می‌گویند، بحث به گونه‌ای پیچیده می‌شود که شاید نتوانند دانشجوی سال اول جامعه‌شناسی را جذب کنند و احتمالاً به بی‌رغبتی وی به جامعه‌شناسی می‌انجامد.

در آغاز قرن بیستم بسیاری از جامعه‌شناسان و متخصصان شاخه‌های علوم اجتماعی درباره‌ی تعریف موضوع جامعه‌شناسی، تعیین حدود این علم و تشریح دقیق طرز رفتار علمی جامعه‌شناس، بی‌حد و بیهوده با هم بحث کرده‌اند. تعریف هر علم در آغاز آن اصلاً معنایی ندارد. آیا فیزیکدانان قرن نوزدهم می‌توانستند مشکلات فیزیک هسته‌ای را، که بعدها در قرن بیستم پیدا شد، از آغاز تعریف کنند؟

مندراس و گورویچ به جای اینکه تعریفی در حد اجمال برای دانشجویان مبتدی ارائه دهند، آنان را در همان ابتدا از علم جامعه‌شناسی ترسانیدند و چنین فهماندند که ارائه‌ی تعریفی ساده از جامعه‌شناسی تقریباً غیرممکن است. البته باید اذعان داشت که مندراس و گورویچ به این امر واقف بوده‌اند که کتاب مبانی جامعه‌شناسی باید برای مبتدیان این رشته نوشته شود و دلایل خود را این‌گونه بیان کردند:

در وضع کنونی تعلیم جامعه‌شناسی، تصمیم به نوشتن کتابی مقدماتی در این زمینه در حکم قمار است. من - یعنی آدم بی‌احتیاطی که به چنین قماری دست زده است - خود بهتر از هر کس به این حقیقت واقفم؛ اما نیاز شدید مبتدیان و تشویق‌های همکارانم مرا بر آن داشت که این نوشته‌ها را بدین صورت با شتاب منتشر کنم تا با راهنمایی‌ها و انتقادات و پیشنهادهای دانشجویان و استادانشان تکمیل و در چاپ‌های بعدی به صورت بهتری منتشر شود (مندراس و گورویچ، ۱۳۴۹: مقدمه).

اگر در نظر بگیریم که بخشی از مخاطبان کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی بسیار مبتدی هستند، در آن صورت نام‌گذاری چنین کتابی به عنوان مبانی جامعه‌شناسی، نشان‌دهنده‌ی عدم شناخت وضعیت جامعه‌شناسی است و یا بیانگر آن است که این نوع کتاب‌ها صرفاً برای جامعه‌فرانسوی و دانشجویان جامعه‌شناسی نوشته شده است. در عین حال، مترجم کتاب مبانی جامعه‌شناسی (مندراس و گورویچ، ۱۳۴۹) به این نکته بی‌توجه است که این کتاب قدمی در جهت حل مشکل دانشجویان ایرانی برنمی‌دارد و همچنین، توجهی به این نکته ندارد که مطالب سخت کتاب موجب القای ناتوانی در یادگیری می‌شود. به نظر می‌رسد بیشتر کتاب‌هایی که در حوزه علم جامعه‌شناسی ترجمه شده‌اند،

این مشکل را دارند. البته باید اشاره کرد که صنعت ترجمه کتاب‌های علوم انسانی به‌خصوص بسیاری از کتاب‌هایی که در دهه‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ ترجمه شده‌اند چنین عیبی دارند. مترجمان این گونه کتاب‌ها بیشتر به سبب علاقه به کتاب یا مؤلف به ترجمه می‌پردازند؛ بنابراین کمتر به نیاز مخاطبان توجه می‌کنند.

همچنین باید به این نکته اشاره کنیم که در کتاب‌های جدید، به غیر از نسخه جدید کتاب *جامعه‌شناسی گیدنز* (۱۳۷۳) تعریف جدیدی از «جامعه» ارائه نشده است.

ه) تناسب حجم کتاب با نیازهای مخاطبان و یا با مباحثی که در کتاب مبانی جامعه‌شناسی باید گنجانیده شود نیز از جمله معیارهایی است که باید به آن توجه کرد. چنانچه مخاطبان این کتاب‌ها بیشتر دانشجویان سال اول دانشگاه‌ها در رشته‌های علوم اجتماعی باشند تا دانشجویان دیگر رشته‌ها (از قبیل پرستاری و برخی رشته‌های پزشکی)، در این صورت، حجم و کمیّت مباحث باید در همسویی با نیازهای مخاطبان باشد. دانشجویان رشته‌های غیر علوم اجتماعی فقط دو یا سه واحد جامعه‌شناسی با عنوان «جامعه‌شناسی عمومی» را از میان انبوهی از واحدهای عمومی یا اختصاصی انتخاب می‌کنند. در این صورت این کتاب‌ها باید توانایی پرداختن به اصلی‌ترین مباحث جامعه‌شناسی را در حدی داشته باشند که دانشجویان بتوانند فقط در صورت ادامه علاقه‌مندی‌شان به جامعه‌شناسی، در فعالیت‌های بعدی علمی‌شان تا حدودی راه را برای فهم بسیط‌تری از مسائل اجتماعی هموار ببینند. این در حالی است که اگر مخاطبان کتاب مبانی جامعه‌شناسی دانشجویان رشته‌های علوم اجتماعی هستند، مباحث جامعه‌شناسی باید به گونه‌ای دیگر - که بیشتر بررسی خواهیم کرد - تنظیم شده باشد. این تمایز را بدان علت در نظر گرفتیم که این دانشجویان در دوره‌های بعدی تحصیلی‌شان فرصت کافی برای پرداختن به بسیاری از مطالب جامعه‌شناسی را خواهند داشت و نیازی به طرح مباحث جامعه‌شناسی به طور اجمال و پراکنده ندارند. از این رو، کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی که برای این دانشجویان نوشته می‌شود باید از نظر انتقال معانی جامعه‌شناسی عمق بیشتری داشته باشند و هدف آن‌ها آماده‌سازی دانشجویان علوم اجتماعی برای فهم شیوه‌های تبیین جامعه‌شناختی باشد.

منوچهر محسنی از میان جامعه‌شناسان ایرانی دو کتاب در عرصه مقدمات جامعه‌شناسی تألیف کرده است: نخستین کتاب او *جامعه‌شناسی عمومی* است که در سال ۱۳۴۹ به چاپ رسیده و در سال ۱۳۵۷ تجدید چاپ و از آن به بعد نیز بارها منتشر شده است. محسنی هدف از تألیف این کتاب را این‌گونه بیان می‌کند: هدف از تألیف این

کتاب فراهم آوردن اثری پایه برای دانشجویانی است که می‌خواهند با جامعه‌شناسی آشنایی مقدماتی حاصل کنند؛ از این رو، فقط مطالب مقدماتی و پایه طرح و زمینه کلی نگرش جامعه‌شناسی روشن شده است.

از آنجا که جامعه‌شناسی در ایران هنوز در مراحل اولیه است، بسیاری از مردم میان جامعه‌شناسی و اندیشه‌ها و اظهارنظر پیرامون مسائل اجتماعی تفاوتی قائل نیستند؛ از این روست که در این مرحله، انتشار کتاب هر قدر هم که مقدماتی باشد برای روشن شدن پایه‌های علمی لازم میان آنچه جامعه‌شناسان جامعه‌شناسی عوام (مانند پزشکی، ستاره‌شناسی و مردم‌شناسی عوام) می‌نامند با جامعه‌شناسی علمی، ضروری به نظر می‌آید. بسیار دیده شده است که مردم هر آنچه درباره حیات اجتماعی و به ویژه مسائل اجتماعی می‌خوانند و یا می‌شنوند، از نوع جامعه‌شناسی می‌پندارند؛ تصویری که آنان را از شناخت واقعی بازمی‌دارد.

کتاب *مبانی جامعه‌شناسی* اثر دیگر منوچهر محسنی است که در سال ۱۳۶۰ منتشر و در سال ۱۳۶۶ تجدید چاپ شد. این کتاب شامل ۱۳ فصل و در ۳۴۸ صفحه به نگارش درآمده است. مجموع این فصول در ۱۰۹ موضوع خلاصه شده است. به عبارت دیگر، به طور متوسط برای هر موضوع ۳ تا ۳/۵ صفحه مطلب نوشته شده است. این بدین معناست که مباحث مبانی جامعه‌شناسی به طور کلی در حد خلاصه‌ای از تعاریف ارائه شده است. این سبک تألیف کتاب مبانی جامعه‌شناسی ضمن اینکه به نوعی دچار کلی‌گویی است، سعی دارد به همه مباحث مطرح در جامعه‌شناسی پردازد. به همین دلیل، این کتاب (محسنی، ۱۳۶۰) از ارائه مطالب عمیق و تحلیلی درباره مباحث جامعه‌شناسی بازمی‌ماند و آن‌ها را نادیده می‌گیرد. ولی مؤلف کتاب، نهادهای اجتماعی را در سه مبحث مطرح کرده است و این بدان معناست که خود مؤلف از سیاق عمومی کتاب پیروی نمی‌کند؛ اما از سوی دیگر این کتاب به طرح نهادهای گوناگون اجتماعی از قبیل نهاد دین نمی‌پردازد. به عبارت دیگر، اگرچه سیاق کتاب تهیه مطالب کلی و عمومی جامعه‌شناسی است؛ ولی ضمن طرح مباحث نهادهای اجتماعی از این سیاق عدول و در سیاق جدیدش نیز از طرح نهاد دین اجتناب کرده است. از این جهت نمی‌توان دریافت که سبک تألیف کتاب مبانی جامعه‌شناسی (محسنی، ۱۳۶۰) برای کدام نوع از مخاطبان تنظیم شده است. در صفحات آتی با ذکر مثالی نشان خواهیم داد که این حداقل انتظارات را در کدام کتاب مبانی جامعه‌شناسی می‌توان یافت.

و) آخرین معیار و یا انتظار این است که کتاب‌های مبانی به تغییرات پارادایمیک در جامعه انسانی و دستگاه علمی مورد نیاز برای فهم آن‌ها پردازند. حضور اینترنت در دهه ۱۹۹۰ و در همان زمان در ایران و به خصوص از سال ۱۳۸۰ تاکنون، و توسعه گوشی‌های تلفن همراه و تغییرات وب ۱,۰ تا ۳,۰ تغییرات شگرفی در جامعه انسانی و ایرانی هم از نظر اولویت‌های توسعه و هم از نظر اولویت در مباحث ارتباطی - رسانه‌ای و تغییرات هویتی ایجاد کرده است. صرف نظر از کتاب گیدنز^(۴) (۱۳۸۷) و استارک (Stark, 2001) سایر کتاب‌های موجود کمتر به این حوزه پرداخته‌اند و جامعه‌شناسی ایرانی از این نظر پیشرفت لازم را نداشته است. به همین دلیل، بیشتر پژوهش‌های حوزه جامعه‌شناسی پژوهش‌های ارتباطی است تا جامعه‌شناختی؛ زیرا تغییر جهت پارادایم‌ها در خود جامعه‌شناسی ایران و آموزش آن رخ نداده است. به نظر ما نسل جدید این گفتمان ارتباطی را احساس و آن را به عرصه جامعه‌شناسی وارد کرده است؛ درحالی که این وظیفه باید در رویه آموزش جامعه‌شناسی گنجانیده می‌شد، به طوری که نسل جدید از طریق آموزش مبانی جامعه‌شناسی با این گفتمان آشنا می‌شد.

۲. حداکثر انتظارات

از کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی برای دانشجویان رشته جامعه‌شناسی انتظارات بسیاری می‌رود که در اینجا به بعضی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

الف) طرح درست مباحث و مطالب بدون کمترین شبهه و ابهام: آموزش و مطالعه کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی نخستین آشنایی دانشجویان رشته جامعه‌شناسی با این علم را پی‌ریزی می‌کند. چنانچه معانی و مفاهیم ارائه شده به روشنی تعریف نشده باشند، دانشجویان در همان آغاز راه دچار نوعی سردرگمی و بلا تکلیفی در فهم اصول علمی جامعه‌شناسی خواهند شد. با وجود اینکه بسیاری از مؤلفان و مترجمان کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی با این هدف کار را شروع کرده‌اند؛ ولی محصول کار در بسیاری از موارد فاقد چنین جهت‌گیری بوده است.

ب) بازتاب آثار تغییرات علمی در نگارش کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی: منظور از بازتاب تغییرات، همان شیوه نگارش است که بر اثر رشد و تحولات جامعه‌شناسی در دو یا سه دهه اخیر رایج شده است. بر اساس شواهد موجود، کتاب‌های تألیفی در زمینه مبانی جامعه‌شناسی در چند دهه گذشته بسیار متفاوت از کتاب‌های تألیفی در حال حاضر است. در گذشته هدف، معرفی علم جامعه‌شناسی برای مخاطبان بود، در حالی که اکنون ضمن

بیان کلیت علم جامعه‌شناسی، مسائل اجتماعی معاصر نیز ارزیابی می‌شود. از این رو، مؤلفان کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی در دوره جدید سعی کرده‌اند نوعی سازگاری بین نظریه‌ها و روش‌ها ایجاد کنند؛ به گونه‌ای که چنین ترکیبی دانشجویان جامعه‌شناسی را برای تحلیل و ارزیابی اجتماعی مسائل معاصر توانمند کند. برای نمونه، می‌توان به کتاب *جامعه‌شناسی*^۱ گیدنز (۱۳۷۳) و *جامعه‌شناسی استارک* (Stark, 2001) اشاره کرد. این دو مؤلف در دهه ۱۹۹۰ به تألیف کتاب در زمینه مبانی جامعه‌شناسی اقدام کردند و در ویرایش‌های بعدی مطالب جدیدی در دهه‌های ۲۰۰۰ و ۲۰۱۰ به نسخه‌های اولیه افزودند. کتاب استارک در سال ۲۰۰۶ به چاپ دهم و کتاب گیدنز در سال ۲۰۱۳ به چاپ هفتم رسید. در این دو اثر مبانی جامعه‌شناسی بر اساس رویکردی خاص تألیف شده، یعنی به مسائل روزمره با استفاده از چهارچوبی نظری توجه شده است. به عبارت دیگر، در حاشیه آموزش مبانی جامعه‌شناسی مؤلفان سعی کرده‌اند تا به تقویت علمی و نظری دانشجویان نیز بپردازند.

ج) انطباق مطالب ارائه شده در کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی فارسی با کتاب‌های اصلی مبانی جامعه‌شناسی منتشر شده در غرب. این موضوع نیز مسئله‌ای اساسی است. به عبارت دیگر، آموزش مبانی جامعه‌شناسی باید ضمن آموزش مفاهیم بومی تا اندازه‌ای با آنچه در دیگر کشورها آموزش داده می‌شود، هماهنگ باشد. به همین دلیل دو کتاب مربوط به گیدنز (۱۳۷۳) و استارک (Stark, 2001) برای ارزیابی کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی انتخاب شده‌اند.

د) گنجاندن مسائل مربوط به تغییر جهت یا شیفت پارادایمیک در حوزه علم

جامعه‌شناسی.

ویژگی‌های دو کتاب در زمینه مبانی جامعه‌شناسی: اثر گیدنز و استارک

۱. مفاهیم جامعه‌شناسی با به کارگیری یکی از دیدگاه‌های خاص جامعه‌شناسی (نظیر رویکرد کنش متقابل) تعریف شده‌اند. به عبارت دیگر، مفاهیم و همچنین نقد و ارزیابی‌ها در این کتاب‌ها نیز چهارچوب نظری دارد. بنابراین دانشجو در ادامه مطالعه این دو کتاب درک درست‌تری از جامعه‌شناسی و عناصر آن پیدا می‌کند. برای مثال، گیدنز مفهوم جامعه را در خلأ تعریف نمی‌کند، بلکه آن را در ارتباط با مفاهیم فرهنگ، ارزش، هنجار، بازتولید اجتماعی و ساختار تعریف می‌کند. وی همه این مفاهیم را در قالب نظریه کنش متقابل ارائه می‌کند تا دانشجو متوجه شود که این مفاهیم در قالب نظری کنش

متقابل معنای خاصی دارند.

۲. این دو کتاب موضوعات جدیدی را که در جامعه غربی به آن توجه شده است، ارزیابی کرده‌اند. مهم‌ترین موضوعات جدید عبارت‌اند از: تفاوت‌های نژادی، قومیت‌ها، اقلیت‌ها، مهاجرت، تفاوت بین نسلی، اجتماعی شدن و مسائل هویتی و اشاره به تحولات جدید، نظیر حضور اینترنت و شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی (حتی نسخه‌های قدیمی کتاب گیدنز و استارک به این موضوع نپرداخته بودند). این نوع برخورد با مسائل جوامع معاصر، خمیرمایه برخورد نظری با مباحث نوین جامعه ایران را برای دانشجویان ایرانی فراهم می‌آورد. این کتاب‌ها به دانشجوی می‌آموزند که اگرچه مسائل نوین جوامع انسانی ممکن است در همه جوامع مشاهده شود، اما برخورد با آن‌ها لزوماً عام نیست و نظریه‌های جدید این قابلیت را دارند که این مسائل بومی را با رویکردهای بومی تجزیه و تحلیل کنند.

۳. این دو کتاب در هر مبحثی درباره یک یا چند دیدگاه نظری بحث و میزان استفاده از آن‌ها را در ارزیابی مسائل بازگو کرده‌اند؛ بنابراین به دانشجوی می‌آموزند تا از همان آغاز مسائل را با دیدگاهی خاص ببینند، ضمن آنکه می‌توانند به همان دیدگاه نیز نگاهی انتقادی داشته باشند. برای نمونه، گیدنز موفق می‌شود تا در یک فصل از کتاب به معرفی نظریه فرانک پارکین درباره شکل‌گیری طبقات اجتماعی بپردازد و در فصل دیگر همان نظریه را در تبیین نظری مسئله قومیت و نژاد و فرایندهای اجتماعی به کار گیرد. این میزان استفاده از نظریه چنان مختصر و در عین حال قابل فهم است که دانشجوی می‌آموزد نظریه چیست و چگونه باید آن را در تبیین مسائل اجتماعی به کار بگیرد.

۴. این دو کتاب به شیوه‌ای روایت‌گونه تنظیم شده‌اند، به گونه‌ای که خواننده ضمن مطالعه مطالب دچار خستگی ناشی از شیوه بیان مطالب خشک نمی‌شود. این در حالی است که از شیوه بیان مطالب ساده و از اطلاعات، ارقام و آمار مرتبط با موضوعات مطرح شده استفاده کرده‌اند. از این رو، با وجود اینکه هر دو کتاب مطالب را در حجم زیاد مطرح می‌کنند (کتاب گیدنز حدود ۸۰۰ صفحه است)؛ ولی خواننده رغبت خود را برای مطالعه و ادامه مطالب از دست نمی‌دهد.

۵. کتاب آنتونی گیدنز به جای آنکه بحث‌های نظری را در آغاز کتاب ارائه کند، در پایان کتاب به آن می‌پردازد. به نظر می‌رسد مؤلف سعی دارد تا دانشجویان را با مفاهیم جامعه‌شناسی، حوزه‌ها، و تجربیات این علم آشنا کند و ترجیح می‌دهد تا آنان در پایان کتاب با نظریه‌های جامعه‌شناسی به‌طور مبسوط آشنا شوند.

تا بدین جا حداقل و حداکثرهایی را که از کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی انتظار

می‌رود، ارزیابی کرده‌ایم؛ در ادامه می‌خواهیم کتاب‌های موجود در ایران را بر اساس معیارهای ذکر شده در دو بخش ارزیابی کنیم.

ارزیابی کتاب‌های جامعه‌شناسی در ایران

الف) کتاب‌های تألیفی

نخستین کتاب در زمینه جامعه‌شناسی را یحیی مهدوی، استاد فلسفه دانشگاه تهران، در سال ۱۳۲۲ منتشر کرد. پس از انتشار این کتاب تا مدت طولانی کتابی در این زمینه به چاپ نرسید. در دهه ۱۳۴۰ شماری کتاب در حوزه جامعه‌شناسی - که بیشتر در زمینه جامعه‌شناسی عمومی و خصوصی بود - به چاپ رسید.^(۵)

علاقه به تألیف و ترجمه کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی به دلیل استقبال استادان و دانشجویان، در دهه ۱۳۶۰ افزایش یافت. در این دهه کتاب‌های بیشتری درباره مبانی جامعه‌شناسی و دیگر عرصه‌های جامعه‌شناسی تألیف و ترجمه شد،^(۶) از جمله: کتاب مبانی جامعه‌شناسی تألیف حشمت‌الله طیبی شامل پنج بخش و هفده فصل است که در چندین نوبت تا اوایل دهه ۱۳۸۰ تجدید چاپ شده است. از آغاز تا صفحه ۷۲ کتاب به بیان تاریخچه شکل‌گیری جامعه‌شناسی تا عصر دورکیم اختصاص دارد. صفحه ۷۲-۹۵ به تعریف جامعه، منشأ و انواع آن، صفحه ۹۵-۱۱۲ به تعریف جامعه‌شناسی و بیان حوزه‌های جامعه‌شناسی، صفحه ۱۱۲-۱۵۲ به بیان روش تحقیق، از صفحه ۱۵۳-۲۵۳ به معرفی نهادهای اجتماعی و قسمت پایانی کتاب نیز به معرفی قلمرو جامعه‌شناسی اختصاص یافته است. مؤلف در این اثر قصد دارد با بیانی ساده به معرفی جامعه‌شناسی مقدماتی پردازد؛ ولی شیوه پرداختن او به مباحث به گونه‌ای است که جامعه‌شناسی را مجموعه‌ای از تعاریف و اصطلاحات جلوه می‌دهد. از طرف دیگر این کتاب نسبت به همه دیدگاه‌های نظری بی‌طرفانه عمل می‌کند. به عبارت دیگر، طرح مفاهیم و اصطلاحات بدون ملاحظه دیدگاه نظری انجام گرفته است. از این رو، کتاب بر روی هیچ مفهوم و اصطلاحی تأکید نکرده است.

در دهه ۱۳۷۰ نیز کتاب‌هایی در حوزه مبانی جامعه‌شناسی به چاپ رسید که ارزیابی آن‌ها ضروری به نظر می‌رسد؛ از جمله کتاب جامعه‌شناسی (مفاهیم کلیدی) (قنادان و دیگران، ۱۳۷۵). گرچه مؤلفان این کتاب قصد دارند به مفاهیم کلیدی جامعه‌شناسی پردازند؛ نحوه برخوردشان مانند دیگر مؤلفان سنتی کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی است و خواننده با رویکرد جدیدی روبه‌رو نمی‌شود. شاید تنها تفاوت این کتاب با کتاب مبانی

جامعه‌شناسی طبیعی آن است که این کتاب ضمن پرداختن به مفاهیم اصلی جامعه‌شناسی، فصلی را به معرفی نظریه‌های جامعه‌شناسی اختصاص داده است. دومین اثر مورد ارزیابی کتاب *مبانی جامعه‌شناسی* تألیف سیف‌اللهی است که در سال ۱۳۷۳ به چاپ رسیده است و می‌تواند از نظر دیگری بحث و ارزیابی شود. این کتاب شامل هشت بخش و ۱۸۸ موضوع است. از آنجا که کل مطالب کتاب در ۲۹۶ صفحه ارائه شده است، می‌توان نتیجه گرفت که هر موضوع در یک صفحه و نیم مورد بحث قرار گرفته است. با اینکه این کتاب در بحث مبانی جامعه‌شناسی موفق نبوده است؛ ولی به ارائه مباحثی چون توسعه و توسعه‌نیافتگی، جامعه‌شناسی ایران و اسلام پرداخته است. در کل کتاب‌های تألیف‌شده در باب مبانی جامعه‌شناسی که در دهه‌های ۱۳۴۰-۱۳۷۰ به چاپ رسیده‌اند فاقد جهت‌گیری نظری‌اند و از این جهت، به دانشجویان این رشته روش به کارگیری مفاهیم جامعه‌شناسی را برای تحلیل مسائل اجتماعی - همان‌طور که کتاب گیدنز یا استارک (Stark, 2001) انجام می‌دهند - آموزش نمی‌دهند.

ب) کتاب‌های ترجمه‌شده

همان‌گونه که قبلاً اشاره شد یکی از نخستین کتاب‌هایی که در زمینه جامعه‌شناسی به زبان فارسی ترجمه شده کتاب *مبانی جامعه‌شناسی* اثر مندراس و گوروپچ (۱۳۴۹) ترجمه باقر پرهام است که برای بسیاری از دانشجویان و استادان کاربرد دارد. این کتاب در دهه ۱۹۶۰ میلادی نوشته و در اوایل دهه ۱۹۷۰ (حدود ۱۳۴۹) به فارسی ترجمه و تا سال ۱۳۸۴ نیز تجدید چاپ شده است. این کتاب از چند جنبه بیان‌کننده رویکرد جامعه‌شناسی فرانسه است: نخست آنکه سنت جامعه‌شناسی مندراس و گوروپچ را بیان می‌کند؛ یعنی در کتاب به طور مشخص بخشی با عنوان پیشینیان جامعه‌شناسی در نظر گرفته شده که حاصل درک آنان از جامعه‌شناسی فرانسه است نه علم جامعه‌شناسی به معنای عام آن. دوم آنکه این کتاب نشان‌دهنده رویکرد نوعی جامعه‌شناسی است که متأثر از مطالعات روان‌شناسی اجتماعی و افکار عمومی حاکم بر فضای جامعه‌شناسی دهه ۱۹۶۰ فرانسه است و با کارهای آلفرد سووی مطرح شده است. متأثر از این فضاست که بحث‌های رهبری در جامعه بیشتر از مباحث دیگر مطرح شده است. سوم آنکه، تأکید این کتاب در پرداختن به مباحثی چون انتظام اجتماعی و تعارض نقش‌هاست که آن هم متأثر از جریان‌های اجتماعی - سیاسی و ... دهه ۱۹۶۰ فرانسه بود و به مباحث مبانی جامعه‌شناسی به آن معنا مربوط نمی‌شد. چهارم آنکه، این کتاب مباحث را با رویکردی نظری آغاز کرده است؛ ولی این

برخورد نظری با اصول آموزشی مناسب همراه نیست، یعنی دانشجو نمی‌تواند بفهمد که منظور از بحث‌های این کتاب چیست.

در اینجا لازم است کتاب‌هایی را ارزیابی کنیم که در آن‌ها ضوابط و معیارهای علمی و آموزشی کمتر رعایت شده است. کتاب *زمینه‌های جامعه‌شناسی* (آریان‌پور) و *اصول و مبانی جامعه‌شناسی* (طیبی) دو کتابی‌اند که به نظر ما به بدآموزی مبانی جامعه‌شناسی برای دانشجویان مبتدی کمک می‌کند. مشکلات این دو کتاب در دو زمینه قابل بررسی است؛ اول آنکه ارائه انبوهی از مفاهیم و تعاریف از ویژگی این دو کتاب است. طیبی در بحث موضوع جامعه‌شناسی چندین تعریف و تعبیر ارائه داده است که بهتر بود موضوع جامعه‌شناسی را خلاصه‌تر مطرح می‌کرد. این نقیصه در کتاب *درآمدی بر جامعه‌شناسی اسلامی* نیز وارد است.

دوم آنکه پراکندگی مباحث و ویژگی دیگر این نوع کتاب‌هاست. مؤلفان این کتاب‌ها گاهی در یک فصل از نظر کارکردی و در فصل دیگر از نظر دیالکتیکی به بحث و ارزیابی درباره مفاهیم جامعه‌شناسی می‌پردازند.

منوچهر صبوری کاشانی در سال ۱۳۸۰ کتاب *مقدمات جامعه‌شناسی اثر آلبرو* (۱۳۸۰) را ترجمه کرد که انتظار می‌رفت به کمبودهای این حوزه آموزشی پاسخ بدهد؛ اما آلبرو در پیشگفتار این انتظار را بی‌رنگ می‌کند و می‌نویسد: «این یک کتاب درسی غیرتخصصی است که برای جلب نظر خوانندگان عام، آگاهی دادن به دانشجویان مبتدی و به چالش طلبیدن دانشجویان سال آخر نوشته شده است» (آلبرو، ۱۳۸۰: پیشگفتار، ۱۰). وی هدف از تألیف کتاب را چنین توجیه می‌کند:

دوره گذشته دوره اختلاف نظر شدید درباره حوزه جامعه‌شناسی بود. جامعه‌شناسان حتی در وجود جامعه تردید کرده‌اند. اخیراً مجله پرتیراژ *کونومیست* پس از آنکه من این بحث را در همایش ۱۹۹۸ انجمن بریتانیا برای پیشرفت علم مطرح کردم، جامعه‌شناسان را به حل و فصل آن فراخوانده است، و این کتاب پاسخی به آن فراخوان است (آلبرو، ۱۳۸۰: پیشگفتار، ۱۰).

اشکالات کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی در ایران

بر اساس آنچه گفته شد، می‌توان جمع‌بندی‌ای با طرح اشکالات کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی چنین ارائه کرد:

۱. تقریباً هیچ یک از کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی از نظر شکل و صورت‌بندی

جاذبه لازم تصویری و صفحه آرایی را ندارد. در این کتاب‌ها کمتر از امکانات تصویری برای انتقال بهتر مفاهیم نظری استفاده می‌شود. کتاب *جامعه‌شناسی عمومی* تألیف منوچهر محسنی تا حدودی در این زمینه موفق بوده است؛ برای مثال تصاویر برخی از جامعه‌شناسان را درج کرده است. با وجود این، چنین به نظر می‌آید که تصاویر صحنه‌های اجتماعی که همگام با موضوعات مختلف مورد نیاز است، بهتر در درک مفاهیم مؤثرند که کتاب *جامعه‌شناسی عمومی* فاقد آن است.

۲. کمبود نمودارها و جدول‌ها مشخصه دیگر این کتاب‌هاست. برای درک بهتر موضوع بهتر است نگاهی به کتاب *گیدنز بیفکنیم*. وی در بحث طبقات اجتماعی یا کج‌روی اجتماعی با ارائه آمار دقیقی وضعیت طبقات یا کج‌روی اجتماعی را در انگلستان نشان می‌دهد؛ در حالی که کتاب‌های میانی جامعه‌شناسی فارسی بیشتر چنین رویکردی ندارند.

۳. در بعضی از این کتاب‌ها، مؤلف مباحث مورد علاقه خود را به کتاب افزوده است که جای آن‌ها در کتاب مقدمات جامعه‌شناسی نیست. برای مثال می‌توان از کتاب‌های *نیک گهر*، *وثوقی و نیک خلق* (۱۳۷۰) یاد کرد. *نیک گهر* در پایان کتاب در یک فصل با عنوان «معرفی تحقیقات کلاسیک جامعه‌شناختی» که حدود ۱۰۰ صفحه کتاب (۳۸۳-۴۸۰) را به آن اختصاص داده است، به معرفی این تحقیقات می‌پردازد. معلوم نیست چرا در یک کتاب مقدماتی جامعه‌شناسی باید ۱۰۰ صفحه از ۴۸۰ صفحه کتاب به این بحث اختصاص یابد. برای بسیاری از افراد که با کتاب‌های میانی آشنایی دارند، این پرسش پیش می‌آید که چرا نباید ۱۰۰ صفحه و یا حتی بیشتر را به امر دلخواه دیگری اختصاص دهند. *نیک گهر* برای اختصاص این حجم از کتاب به بحث درباره تحقیقات چنین توجیه می‌کند:

در بخش چهارم که از ۳ فصل تشکیل شده است پس از مرور پیشینه تحقیق در جامعه‌شناسی و شرح ویژگی‌های روش تحقیق در جامعه‌شناسی، تعدادی از تحقیقات بزرگ و پرآوازه جامعه‌شناسی را - که امروز به عنوان تحقیقات کلاسیک شناخته می‌شوند و آشنایی با آن‌ها بر هر دانشجوی جامعه‌شناسی لازم است - معرفی کرده‌ایم و تردیدی نداریم که مورد توجه دانش‌پژوهان علوم اجتماعی قرار خواهد گرفت.

اگر استدلال *نیک گهر* در اختصاص $\frac{1}{3}$ کتاب به معرفی تحقیقات کلاسیک لازم است، در این صورت می‌توان پرسید: چرا اختصاص نیمی از چنین کتابی به معرفی زندگی و شرایط جامعه‌شناسان کلاسیک لازم نیست؟ از همین منظر و سبک و سیاق می‌توان به کتاب آریان‌پور اشاره کرد که او نیز حدود ۶۰ صفحه از کتاب را به ارائه اصطلاحات

جامعه‌شناسی با معادل‌های فارسی آن اختصاص داده است که معمولاً محل ذکر این گونه اصطلاحات و معادل‌های آن‌ها، کتاب‌هایی همچون فرهنگ جامعه‌شناسی است و نه کتاب *مقدمات جامعه‌شناسی*.

وثوقی و نیک خلق نیز در سال ۱۳۷۰ در تنظیم کتاب *مبانی جامعه‌شناسی* در فصل مربوط به روش تحقیق توضیحات بیشتری ارائه کرده‌اند و از نظر تخصص و علاقه مؤلفان به زندگی روستایی و عشایری در ایران نیز، فصلی با عنوان «زندگی اجتماعی در ایران» را به کتاب مبانی جامعه‌شناسی افزوده‌اند. به نظر می‌آید که چنین بحثی باید در کتابی با عنوان *جامعه‌شناسی ایران* توسعه بیشتری می‌یافت. البته مؤلفان در اختصاص این بحث دلایلی ارائه می‌کنند که لازم است در اینجا به آن‌ها بپردازیم: «دو فصل آخر کتاب برای آشنایی دانشجویان به ویژه دانشجویان رشته‌های اقتصاد، مدیریت، روان‌شناسی، حسابداری، حقوق و ... - که در ارتباط با زندگی اجتماعی در ایران درسی برایشان پیش بینی نشده - به مطالعه سه شیوه زندگی جامعه ایران مشتمل بر شهرنشینی، روستانشینی و به ویژه کوچ‌نشینی اختصاص یافته است».

شاید به نوعی این امر نوعی پیشرفت در تألیف کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی شمرده شود؛ ولی انتظار می‌رفت که مسئله آموزش در مباحث کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی، بیشتر در آن جای داده می‌شد. در عین حال باید توجه داشت که این کتاب با تجربه نویسندگان در این حوزه، به نگارش درآمده و رویکرد آن‌ها به جامعه روستایی نکته‌های بسیار آموزنده‌ای را در اختیار نوآموزان جامعه‌شناسی قرار می‌دهد.

۴. کمبود آخرین اطلاعات و آمار مربوط به جامعه ایران نیز یکی دیگر از ضعف‌های اصلی این قبیل کتاب‌هاست. معمولاً در نگارش کتاب مبانی جامعه‌شناسی برای دانشجویان مبتدی مثال‌ها و شواهدی نیز برای فهم بهتر کتاب - که مربوط به زندگی خوانندگان کتاب‌های است - ارائه می‌شود. اما بیشتر این کتاب‌ها فاقد اطلاعات مربوط به جامعه ایران هستند. بعضی از مؤلفان در این زمینه تلاش‌هایی کرده‌اند که مفید نیست. ترابی (۱۳۴۷) در کتاب *مبانی جامعه‌شناسی* در پایان کتاب - جایی که به معرفی سازمان‌های اجتماعی پرداخته است - فصل‌هایی را نیز به سازمان‌های اجتماعی ایران اختصاص داده است. او در این قسمت کتاب ضمن معرفی حوزه‌هایی چون «جامعه‌شناسی خانواده»، «جامعه‌شناسی سیاسی» و «جامعه‌شناسی اقتصادی»، درباره سازمان خانوادگی در ایران، سازمان سیاسی ایران و سازمان اقتصادی ایران بحث کرده است. او در این سه فصل در حد اجمال به بیان سیمای جامعه پرداخته است.

۵. از آنجا که در ایران بر آموزش نسبت به پژوهش تأکید بیشتری می‌شود، تلاش اصلی بیشتر افراد در حوزه علوم اجتماعی ارائه مجموعه‌ای از اطلاعات برای افزایش توانایی دانشجویان در ارزیابی مسائل اجتماعی است. از این رو، کمتر کتابی در حوزه مبانی جامعه‌شناسی می‌توان دید که با رویکرد حل مشکل و یا مسائل اجتماعی تألیف شده باشد. هر یک از فصل‌های کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی، به یک بحث مستقل از دیگر مباحث اختصاص دارد و در مجموع نمی‌توان نگاه و تلقی مشخصی در کتاب‌های مبانی ردیابی کرد. عده‌ای از مؤلفان مفید و مؤثر بودن کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی را به سبب نثر روان در مقابل نثر مغلق می‌دانند؛ در صورتی که مفید بودن کتاب تنها به سادگی آن بر نمی‌گردد، بلکه به ارتباط محتوای کتاب با زندگی روزمره دانشجویان نیز مربوط می‌شود. از این رو، هر کتاب مبانی جامعه‌شناسی ممکن است با نثر پیچیده‌ای تألیف شده باشد؛ اما از نظر محتوایی مفید ارزیابی شود.

مفید بودن کتاب مبانی جامعه‌شناسی در ارتباط متقابل مفاهیم با نظریه‌ها و روش‌های تحقیق اندازه‌گیری می‌شود، نه صرفاً بر اساس تنظیم و نثر روان. اگر نظریه‌ها به گونه‌ای انتخاب شده باشند که بتوان با آن‌ها به طرح مسئله پرداخت و اگر روش‌های تحقیق در حد مقدماتی و در همین راستا معرفی و سامان‌دهی شده باشند، می‌توان گفت به یک متن مفید در باب جامعه‌شناسی دست یافته‌ایم. متن روان و بدون پیچیدگی مفهومی تنها برای راحتی دانشجویان نیست، بلکه برای انتقال مفید و مناسب مطالب به کار می‌رود.

۶. ارجاعات و منابع این کتاب‌ها نیز بیشتر قدیمی هستند.

۷. بعضی از کتاب‌هایی که به نام «جامعه‌شناسی» یا «مبانی جامعه‌شناسی» منتشر شده‌اند؛ کمتر به مسائل و مباحث مورد نیاز از قبیل طرح مفاهیم، تاریخچه رشته، و عناصر آن پرداخته‌اند. کتاب جامعه‌شناسی تألیف احمد قاسمی و مبانی جامعه‌شناسی تألیف علی اکبر ترابی (۱۳۴۷) از این قبیل هستند.

۸. استاندارد مشخص و معین در تألیف کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی در ایران وجود ندارد. هر مؤلفی با توجه به سلیقه و توانایی خود به بعضی از مباحث بیش از حد نیاز پرداخته است؛ در حالی که بعضی از مؤلفان به بسیاری از مطالب نپرداخته‌اند. برای مثال، از تأکید مؤلف کتاب جامعه‌شناسی معاصر، محمد مهدی صالحی (۱۳۵۲)، یاد می‌کنیم. مؤلف آن به سبب علاقه به بحث درباره بعضی از نهادها پرداخته و با ذکر اینکه بحث پیرامون نهادهایی چون مذهب و سیاست نیاز به تبحر بیشتر دارد و احتمال بدفهمی نسبت به آن وجود دارد، از طرح آن‌ها اجتناب کرده است:

آنچه در این کتاب از نظر خوانندگان عزیز می‌گذرد، مقدماتی از درس جامعه‌شناسی است که برای دانشجویان سال اول دانشگاه تهیه و تنظیم شده است. چون مقصود اصلی شناساندن اصول کلی جامعه‌شناسی بوده، از این جهت، در نگارش آن تا حد امکان از ورود به بحث‌های عمیق و موشکافانه پرهیز شده و تنها به میانگین ظرفیت فراگیری دانشجویان - که بر اثر تجربه چند ساله تدریس در کلاس‌های درس دانشگاهی به دست آمده - توجه شده است. از سوی دیگر چون ورود به برخی از مسائل جامعه‌شناسی از جمله جامعه‌شناسی دین و جامعه‌شناسی سیاسی به طور اختصار امکان‌پذیر نیست و احتمال می‌رود که از این مباحث گمراه‌کننده برداشت سطحی شود، از این جهت، ترجیح داده شد در این کتاب از این موضوعات گفت‌وگویی به میان نیاید؛ اما به جامعه‌شناسی صنعتی و سازمان‌های اداری اشاره‌ای مختصر شده و رئوس مطالب ذکر شده است (صالحی، ۱۳۵۲: پیشگفتار).

فهرست جدید کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی

با اینکه ایده این مقاله به سال ۱۳۷۷ برمی‌گردد و در آن زمان فهرستی قدیمی از کتاب‌های مبانی موجود بود؛ اما به نظر می‌رسد معرفی فهرست جدیدی از کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی، که به فارسی ترجمه یا تألیف شده است، ضروری باشد. این امر نشان می‌دهد حتی در سال ۱۳۹۴ هم هنوز همان رویکرد معرفت‌شناختی سنتی در کتاب‌های جامعه‌شناسی ترویج می‌شود؛ زیرا بسیاری از آن‌ها به همان دهه‌های گذشته مربوط است. از میان ۲۶ کتاب مبانی جامعه‌شناسی که در ذیل آمده است، تنها کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی الله‌بخش، خدادادی، رابرتسون، کوئن، فرسار، سیف‌الهی، مجدفر و البرو، مربوط به سال‌های اخیر هستند.

- آگبرن، ویلیام فیلدینگ (۱۳۴۵). *زمینه جامعه‌شناسی*، ترجمه امیر حسین آریانپور، تهران: فرانکلین.

- اینکلس، آلکس (۱۳۵۶). *جامعه‌شناسی چیست؟*، ترجمه ربیع مشفق همدانی، تهران: امیرکبیر.

- اینکلس، آلکس (۱۳۵۱). *جامعه‌شناسی چیست؟ مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی و حرفه جامعه‌شناسی*، ترجمه یحیی شمس، تهران: انتشارات بنیاد نوین جامعه‌شناسی.

- باتومور، تامس برتون (۱۳۵۵). *جامعه‌شناسی*، ترجمه حسن منصور، تهران: فرانکلین.

- آلبرو، مارتین (۱۳۸۰). *مقدمات جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی، تهران: نشر نی.

- ترابی، علی اکبر (۱۳۵۳). *مبانی جامعه‌شناسی*، تهران: اقبال.
- دفلور، ملوین لارنس (۱۳۷۱). *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه حمید خضر نجات، تهران: خضر نجات.
- رابرتسون، یان (۱۳۸۵). *درآمدی بر جامعه با تأکید بر نظریه‌های کارکردگرایی*، ستیز و کنش متقابل نمادین، ترجمه حسین بهروان، مشهد: آستان قدس رضوی.
- روسک، جوزف اسلپی (۱۳۶۹). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی*، ترجمه بهروز نبوی، تهران: کتابخانه فروردین.
- خدادادی، محمد اسماعیل (۱۳۸۴). *مبانی جامعه‌شناسی*، تهران: یاقوت.
- سیف‌الهی، سیف‌الله (۱۳۸۶). *مبانی جامعه‌شناسی (اصول و مبانی مسائل اجتماعی)*، تهران: جامعه پژوهان سینا.
- سینکلر، استیون (۱۳۷۶). *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی*، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس.
- الله‌بخش، شیرین و افسانه زندی (۱۳۹۴). *مبانی جامعه‌شناسی*، چ دوم، تهران: ساکو.
- عجمی کاشانی، سیاوش (۱۳۷۶). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی*، تهران: مسعی.
- فرجاد، محمدحسین (۱۳۷۶). *اصول و مبانی جامعه‌شناسی*، تهران: اساطیر.
- فرسار، احمد (۱۳۷۷). *جامعه‌شناسی: اصول، مبانی و نظریه پردازان*، تهران: اوحدی.
- فریزی، دیوید (۱۳۷۴). *جامعه*، ترجمه شهین احمدی، تهران: آران.
- قرائی مقدم، امان‌الله (۱۳۷۴). *مبانی جامعه‌شناسی*، تهران: ابجد.
- کوئن، بروس (۱۳۷۸). *درآمدی بر جامعه‌شناسی*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: توتیا.
- کوئن، بروس (۱۳۷۸). *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه غلام‌عباس توسلی و رضا فاضل، تهران: سمت.
- گلابی، سیاوش (۱۳۷۱). *اصول و مبانی جامعه‌شناسی*، تهران: فردوس.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۳). *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی، این کتاب تاکنون چندین بار تجدید چاپ شده است. یک نسخه جدیدتر از آن را نیز چاوشیان به چاپ رسانده است که مباحث آن به روزتر از نسخه قبلی است.
- لی، آلفرد مک‌لانگ (۱۳۶۹). *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه محمدحسین فرجاد، تهران: همراه.

- مجدفر، فاطمه (۱۳۸۳). *جامعه‌شناسی عمومی*، تهران: شعاع.
- محسنی، منوچهر (۱۳۴۹). *جامعه‌شناسی عمومی*، تهران: طهوری.
- مساواتی آذر، مجید (۱۳۷۳). *مبانی جامعه‌شناسی*، تبریز: احرار.
- مندراس، هانری و ژرژ گوریچ (۱۳۴۹). *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، تهران: امیرکبیر، تجدید چاپ: ۱۳۶۹ و چاپ ششم: ۱۳۸۴.
- نصرآبادی، علی باقی (۱۳۸۲). *مبانی جامعه‌شناسی*، تهران: یاقوت.
- نقوی، علی محمد (۱۳۶۵). *جامعه‌شناسی عمومی*، تهران: مراکز تربیت معلم علوم اجتماعی.
- عفت نیکنام، مسلم (۱۳۹۴). *کتاب تحلیلی مبانی جامعه‌شناسی*، چ پنجم، تهران: راه.

- وثوقی، منصور (۱۳۷۰). *مبانی جامعه‌شناسی*، تهران: خردمند.

در ادامه برخی از مواد کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی را که به زبان فارسی ترجمه یا نگارش شده است با کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی که به زبان انگلیسی چاپ شده، مقایسه می‌کنیم؛ قبل از آن، نگاهی به فهرست ذیل می‌اندازیم که دو دسته کتاب‌ها (پرحجم و کم‌حجم) را جداگانه ارائه می‌کند:

۱. تازه‌ترین کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی پر حجم در ۱۳۹۴ (۲۰۱۴) که بیشتر آن‌ها هنوز به فارسی ترجمه نشده‌اند:^(۷)

- Bilton Tony and et al. (1987). *Introductory Sociology*. London: MacMillan.
- Margaret Andersen and Howard Taylor, *Sociology: Understanding a Diverse Society*, http://www.newtexts.com/newtexts/book.cfm?book_id=31
- Jeanne H. Ballantine and Keith A. Roberts. *Our Social World: Introduction to Sociology*. 2006. Pine Forge Press. <http://www.pineforge.com/>
- Dalton Conley (2009). *You May Ask Yourself: An Introduction to Thinking Like a Sociologist*. New York: W.W. Norton. <http://www.wwnorton.com/COLLEGE/titles/soc/conley/>
- Susan J. Ferguson. *Mapping the Social Landscape*. (A reader – Many of the textbooks also have associated readers). <http://web.grinnell.edu/sociology/faculty/mapsocland.html>
- Anthony Giddens, Mitchell Duneier, and Richard Appelbaum. *Introduction to Sociology*. <http://www.wwnorton.com/college/soc/giddens5/>
- Jeff Goodwin and James Jasper (2007). *The Contexts Reader*. New York: W.W. Norton. <http://www2.wwnorton.com/college/titles/soc/context/>
- James Henslin, *Essentials of Sociology*. <http://www.ablongman.com/bridge/0,3882,0205337139:0205352243:0205319149,00.htm>.
- William Kornblum and Carolyn Smith. *Sociology in a Changing World* <http://www.thomsonedu.com/thomsonedu/instructor.do?totalresults.do?page=discipline&dispnum=&keyfor=allsite&keyitem=all&keyword=null&keytype=null&resultfor=highere>

[du&resulttype=instructor&keyword_all=Sociology&keyword_isbn=Enter%20ISBN&pagefrom=search&disciplinenum=14&product_isbn=9780495096351&contextelement=ht](http://www.thomsonedu.com/thomsonedu)

John J. Macionis and Ken Plummer. *Sociology: A Global Introduction*. http://wps.prenhall.com/ema_uk_he_plummer_sociology_2/0,5445,395997-main,00.html.

Richard T. Schaefer. *Sociology*. 10th Edition.

<http://catalogs.mhhe.com/mhhe/viewProductDetails.do?isbn=0073404144>.

Henry Tischler. *Introduction to Sociology*. 9th Edition.

http://www.thomsonedu.com/thomsonedu/instructor.do?totalresults.do?page=discipline&dispnum=null&keyfor=allsite&keyitem=all&keyword=null&keytype=null&resultfor=hig heredu&resulttype=instructor&keyword_all=Tischler&keyword_isbn=Enter%20ISBN&pagefrom=search&disciplinenum=14&product_isbn=9780495093343&contextelement=http://www.thomsonedu.com/thomsonedu.

۲. کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی که تعدادی کم‌حجم و مربوط به دهه‌های ۱۹۸۰ یا ۱۹۹۰ و یا ۲۰۰۰ هستند:^(۸)

Babbie, Earl R. (1994). *What is Society? Reflections on Freedom, Order, and Change*. Thousand Oaks, CA, Pine Forge Press.

Charon, Joel M. (1999). *The Meaning of Sociology*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall. —. 2001. *Ten Questions: A Sociological Perspective*. Belmont, CA: Wadsworth.

Collins, R. and M. Makowsky (1998). *The Discovery of Society*. New York: McGraw Hill.

Collins, Randall. *Sociological Insight: An Introduction to Non-Obvious Sociology*. Oxford University Press.

Dandaneau, Steven P. *Taking it Big*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.

Giddens, Anthony (1987). *Sociology: A Brief but Critical Introduction*. Second Edition. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Hachen, David S. Jr. (2001). *Sociology in Action: Cases for Critical and Sociological Thinking*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.

Johnson, Allan. *The Forest and the Trees*. Mayfield. Lemert, Charles. *Social Things*, Rowman and Littlefield.

Levin, W. C. (1994). *Sociological Ideas: Concepts and Applications*. Belmont, CA, Wadsworth.

Newman, D. M. (2000). *Sociology: Exploring the Architecture of Everyday Life*. Thousand Oaks, CA, Pine Forge Press.

O'Brien, Jodi (1999). *Social Prisms*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.

Schwalbe, Michael (2001). *The Sociologically Examined Life*. Mountain View, CA: Mayfield.

البته نسخه‌های جدیدتری از این کتاب‌ها اکنون در حال چاپ‌اند که در این مجال نمی‌گنجند. تنها مقایسه‌ای که می‌توان کرد آن است که کتاب‌های مبانی پر حجم رشد چشمگیری در دو دهه اخیر داشته‌اند و این امر بیشتر به ضرورت‌های شیفت پارادایم‌ها در حوزه علم به معنای عام و به جامعه‌شناسی به معنای خاص بر می‌گردد. در همه این

کتاب‌های جدید، حوزه‌هایی همچون جهانی‌شدن، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، توسعه صنعت ارتباطات، هویت و جامعه متحرک و مسائل جرم و جنایت و خشونت در شکل جدید، تحولات فردی و خانوادگی و شیوه‌های جدید اجتماعی شدن ارزیابی شده‌اند.

نتیجه‌گیری

در ابتدا باید اشاره شود که با مقایسه روند هفده ساله ارزیابی کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی، اکنون می‌توان ادعا کرد که نوعی گسست معرفت‌شناسانه بین آموزش جامعه‌شناسی در ایران و در بسیاری از کشورهای دیگر دیده می‌شود که بیشتر به مبانی معرفتی آموزش جامعه‌شناسی مربوط می‌شود، نه به ظرفیت ذهنی استادان یا دانشجویان. به نظر ما بخشی از این نقص معرفتی را باید در مبانی آموزش جامعه‌شناسی یعنی در کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی جست‌وجو کرد. شاهد این ادعا بازتولید مطالب قدیمی است که هنوز در سال ۱۳۹۴ در برخی از کتاب‌های مبانی دیده می‌شود.

رویکرد جدیدی در نگارش کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی دیده می‌شود که عبارت است از: طرح مسائل اجتماعی و آموزش و چگونگی برخورد جامعه‌شناختی با این مسائل به فراخور فراگیری. لذا این رویکرد در نگارش هر کتاب مبانی جامعه‌شناسی با استفاده از مؤلفه‌های داخلی ایران ضروری به نظر می‌رسد. به چنین رویکردی در سطح محافل دانشگاهی و بین‌المللی در طرح مسائل بومی توجه شده است. چنین به نظر می‌رسد که کتاب‌های مبانی موجود در ایران به جز کتاب گیدنز - که آن هم مسائل جامعه‌انگلیس را مطرح می‌کند - فاقد چنین جهت‌گیری باشند. مشکلات موجود در کتاب‌های مبانی نیاز مبرمی برای طراحی و انشاء کتاب‌های مبانی جامعه‌شناسی جدید - مشابه آنچه در سبک و سیاق کتاب گیدنز دیده می‌شود - ایجاد کرده است. در نگارش چنین کتابی رعایت اصول طراحی مسائل اجتماعی ایران با ذکر آمار و ارقام جدید و ذکر مسائل مربوط به تحولات اجتماعی ایران، به ویژه جوانان، فضای مجازی، ارتباطات اینترنتی و تلفنی، جرم و جنایت در اشکال جدید و مسائل خانواده و اجتماعی‌شدن در ایران، از ضروریات است. مسائل نظری و مفهوم‌سازی مسائل اجتماعی ایران نیز از اصولی است که نگارندگان باید در راهنمایی دانشجویان برای فهم مسائل اجتماعی توجه کنند.

آخرین نکته آنکه جامعه ایران اکنون با بیش از ۵۰ میلیون کاربر اینترنت، جامعه‌ای منحصربه‌فرد در خاورمیانه شمرده می‌شود؛ زیرا بیش از ۴۵ درصد آنان در خاورمیانه ایرانی هستند. همچنین تعداد کاربران نشان می‌دهد اینترنت در بیش از ۶۰ درصد جمعیت ایران

نفوذ کرده است. این امر حاکی از آن است که باید به تأثیر اینترنت در کارکرد همه نهادهای جامعه ایران توجه شود و بهترین مکان برای تحقق چنین انتظاری، کتب مبنای جامعه‌شناسی است.

پی‌نوشت‌ها

۱. گفتنی است که در سال ۱۳۷۷ بخشی از این مباحث در دومین همایش آموزش علوم اجتماعی ارائه شد؛ اما در این مقاله یک مطالعه طولی ۱۷ ساله تا سال ۱۳۹۴ انجام شده که مطالب زیادی به آن اضافه شده است.
۲. همین متن در دیگر ویراست‌های سال‌های بعد، از جمله سال ۱۳۸۷ - که انتشارات توتیا کتاب را چاپ کرده - آمده است.
۳. در چاپ چهارم در ۱۳۷۳، نیز با عنوان تألیف و ترجمه ذکر شده است.
۴. گیدنز (۱۳۸۷) در دیگر کتاب‌هایش نیز به همین مسئله اشاره کرده است.
۵. کتبی که در این دهه با عناوین جامعه‌شناسی، مبانی جامعه‌شناسی، مقدمات جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی عمومی به چاپ رسیدند، عبارت‌اند از: *جامعه‌شناسی یا علم/اجتماع تألیف یحیی مهدوی* در سال ۱۳۴۱، *زمینه جامعه‌شناسی تألیف ویلیام آگبرن و مایر نیمکف ترجمه و اقتباس ا. ح آریانپور* در سال ۱۳۴۲، *جامعه‌شناسی تألیف گاستن بوتول ترجمه الف و کیلی* در سال ۱۳۴۴، *مقدمه‌ای بر مفهوم تکوین و تحول اجتماعی تألیف توماس آر به نت ترجمه محسن قندی* در سال ۱۳۴۶، *کتاب ساموئل کینگ جامعه‌شناسی ترجمه مشفق همدانی* در سال ۱۳۴۶، *کتاب جامعه‌شناسی ارزش‌ها تألیف پرویز صانعی* در سال ۱۳۴۷، *مبانی جامعه‌شناسی، تألیف علی اکبر ترابی* در سال ۱۳۴۷.
۶. *کتاب مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی تألیف جوزف روسک و زولند وارن و ترجمه بهروز نبوی و احمد کریمی* در سال ۱۳۵۰؛ *جامعه‌شناسی تألیف آلکس اینکلز ترجمه یحیی شمس* در سال ۱۳۵۱، *کتاب نهادهای اصلی اجتماعی تألیف احمد فتاحی‌پور* در سال ۱۳۵۱، *کتاب اصول و مبانی جامعه‌شناسی تألیف محمدحسین فرجاد* در سال ۱۳۵۲، *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی تألیف فریدون شایان* در سال ۱۳۵۲ و *کتاب جامعه‌شناسی تألیف محمدمهدی صالحی* در سال ۱۳۵۲. البته بسیاری از این کتاب‌ها در سال‌های بعد مجدداً تجدید چاپ شده‌اند.

7. <http://www.asanet.org/introsociology/Documents/Textbook%20Lists.html>
Paul DiMaggio Updated by Caroline Persell, 19 March 2009.
8. Caroline Persell, October 26, 2001.
<http://www.asanet.org/introsociology/Documents/Textbook%20Lists.html>

منابع

- آلبرو، مارتین (۱۳۸۰). *مقدمات جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی*، تهران: نشر نی.
- ترابی، علی اکبر (۱۳۴۷). *مبانی جامعه‌شناسی*، تهران: شرکت نسبی اقبال و شرکاء.
- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه (۱۳۷۳). *درآمدی بر جامعه‌شناسی اسلامی*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

- روسک، جوزف و رولند وارن (۱۳۵۰). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی*، ترجمه بهروز نبوی و احمد کریمی، تهران: مؤسسه عالی حسابداری.
- صالحی، محمد مهدی (۱۳۵۲). *جامعه‌شناسی معاصر*، تهران: ندا.
- قنادان، منصور و دیگران (۱۳۷۵). *جامعه‌شناسی (مفاهیم کلیدی)*، تهران: آوای نور.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). *جهان رها شده: گفتارهایی دربارهٔ یکپارچگی جهانی*، ترجمه علی اصغر سعیدی و یوسف حاجی عبدالوهاب، چ دوم، تهران: انتشارات علم و ادب.
- محسنی، منوچهر (۱۳۴۹). *جامعه‌شناسی عمومی*، تهران: طهوری.
- مندراس، هانری و ژرژ گوروچ (۱۳۴۹). *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، تهران: امیرکبیر.
- نیک‌گهر، عبدالحسین (۱۳۶۹). *مبانی جامعه‌شناسی و معرفی تحقیقات کلاسیک جامعه‌شناسی*، تهران: اسلامیه.
- نیک‌گهر، عبدالحسین (۱۳۷۳). *مبانی جامعه‌شناسی و معرفی تحقیقات کلاسیک جامعه‌شناسی*، تهران: توتیا.
- نیک‌گهر، عبدالحسین (۱۳۸۷). *مبانی جامعه‌شناسی و معرفی تحقیقات کلاسیک جامعه‌شناسی*، تهران: توتیا.
- وثوقی، منصور و علی اکبر نیک‌خلق (۱۳۷۰). *مبانی جامعه‌شناسی*، تهران: خردمند.
- Crosby, Alfred, W. (1997). *The Measure of Reality: Quantification in Western Europe, 1250-1600*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kadushin Charles (2012). *Understanding Social Networks; Theories, Concepts, and Findings*, New York: Oxford University press.
- Kuhn Thomas S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*, Second Edition, Chicago: the University of Chicago Press.
- Stark, Rodney, (2001). *Sociology*, Belmont: Wadsworth Publishing.